

אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי
על ספרו של נתן ברון "שופטים ומשפטנים בארץ ישראל –
בין קושטא לירושלים 1900–1930"¹

חיים זנדברג*

א. מבוא. ב. מיקרו היסטוריה ומקורות המחקר. ג. מקרו היסטוריה ונקודת מבטו הייחודית של ברון. ד. "חבורת קושטא". ה. מיגור קלרק. ו. פרשת קרקעות זיתא; 1. עלייתו ונפילתו של שופט; 2. רכישת קרקעות וביום הליך שיפוטי; 3. עצמאות שיפוטית ומאבק לאומי. ז. סיכום.

א. מבוא

ספרו של נתן ברון הוא מסע במנהרת הזמן אל שלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20. המחקר חושף את צפונותיה של מערכת המשפט הארץ-ישראלית בתקופה שראשיתה בשלהי התקופה העות'מאנית ואחריתה במחציתה של תקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל. החיבור מנתח את מאפייני המבנה והפעולה של מערכת המשפט בשתי חטיבות הזמן שלפני ואחרי ראשית המנדט ומציג את הדמויות המרכזיות שהשפיעו על עיצובה. הספר מחולק לארבעה חלקים. בחלק הראשון מנתח ברון את הרפורמות שעברה מערכת השיפוט העות'מאנית החל ממצצית המאה ה-19 וכלה בשלהי התקופה העות'מאנית. בחלק השני מתמקד ברון בתיאורה של קבוצת משפטנים יהודים שחבשה את ספסלי הפקולטה למשפטים בקושטא בראשית המאה ה-20. קבוצה זו ("קבוצת קושטא") הצמיחה דמויות שבלטו בהמשך המאה ה-20 הן במערכת המשפט והן במערכת הפוליטית הארץ-ישראלית. בחלק השלישי של הספר מתאר ברון את תהליך הקמתה של מערכת השיפוט המנדטורית תוך הבלטת התפקיד המרכזי של פונקציונר בריטי נשכח – מיג'ור אורם ביגלנד קלרק.

1 נתן ברון **שופטים ומשפטנים בארץ ישראל – בין קושטא לירושלים 1900-1930** (הוצאת מאגנס, התשס"ח).
* פרופסור חבר, בית הספר למשפטים, המסלול האקדמי של המכללה למינהל.

החלק האחרון עוסק בתיאור מדוקדק של פרשייה אחת, פרשת רכישת קרקעות הכפר זיתא, הממחישה הן את חבלי הלידה המנדטוריים של עקרון אי-התלות השיפוטית והן את רוח התקופה ומשפטניה. אף כי מדובר בספר העוסק באופן מדעי בהיסטוריה המשפטית של מערכת בתי המשפט הארץ-ישראלית, אין הוא מסתפק בתיאור אקדמי יבש של עובדות ותהליכים. הוא פורש בפני הקורא באופן ישיר את מסכת חייהן של הדמויות הפועלות וחושף בפניו את דקויותיהן של מערכות היחסים שנרקמו ביניהן. כפי שעולה משמו של הספר, הדגש בתוכנו ובסגנונו הוא על השופטים ועל המשפטנים, יותר מאשר על הניתוח המבני של מערכת השפיטה. שיטת המחקר המאפיינת את הספר היא שיטת מחקר מיקרו היסטורית. עדשת התצפית מציגה, ברזולוציה גבוהה מאוד ועם כושר הפרדה בעל עצמה רבה, את מסלולי חייהם ונפתולי נפשן של הנפשות הבולטות במערכת המשפט של התקופה ועוקבת אחר צמיחתן, ולעתים – אחר נפילתן. תמונות התקריב שהספר פורש בפני הקורא ברמת דיוק וחשיפה הגובלת לעתים במציצנות, מקרבות את הקורא אל דמויות התקופה ממש כמו בנובלה היסטורית. זה הוא קסמו של הספר. הקורא בו, במיוחד בחלקים המפורטים שבו, לא יניחו עד אשר ידע את שעלה בגורלן של הדמויות הבולטות שסיפורן מובא בו.

ב. מיקרו היסטוריה ומקורות המחקר

התמקדותו של המחקר בכמה תופעות מיקרו היסטוריות מאפשרת לא רק להגביר את עניינו של הקורא בקורות התקופה, אלא גם להבין לעומק את רוח התקופה ואת עצמתם של התהליכים שהתרחשו במהלכה. התכונה החשובה ביותר למחקר היסטורי ראוי לשמו היא הסקרנות האינטלקטואלית של החוקר. סקרנות זו היא שעשויה להובילו אל המקורות האיכותיים והרלוונטיים לחייוניים לחדשנותו ולאומותו של המחקר. כל הקורא את ספרו של ברוך יתפעם מעצמת הסקרנות שמגלה המחבר, אשר אינה יודעת גבולות. ברוך כמובן אינו מזניח את המקורות הסטנדרטיים של ההיסטוריון. מלבד מקורות משניים שונים העוסקים בתקופה הוא דולה את חומריו ממגוון של מקורות ראשוניים ובהם ספרי זיכרונות (מגד פרומקין ועד דוד ילין), ממסמכים רשמיים שמצא בארכיונים, מעיתונות התקופה (מ"החבצלת" ועד "ניו-יורק טיימס") ומראיונות שערך עם כל נצר לבני התקופה שיש בזיכרונו או באמתחתו מידע רלוונטי. סקרנותו של ברוך אף הובילה אותו אל אוצרות ייחודיים שמצא בגנזכים האישיים של אישי המפתח אשר עיצבו את מערכת בתי המשפט בראשית תקופת המנדט. רוב חידושיו המעניינים של ברוך נובעים מן המידע שמצא במכתבים, ביומנים ובשאר מסמכים אישיים שגילה בארכיונים אישיים של עורכי דין, שופטים ומשפטנים בני התקופה. מקור רב-עצמה זה הוא שאפשר לברון לתת תמונת תקריב

אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי

מדויקת ומפורטת כל כך של אותן פרסונות ושל האופן שבו מחשבותיהן, אהבותיהן, שנאותיהן ותכניהן השפיעו על מהלך ההיסטוריה. אין כל ספק כי לממדים אנושיים אלה יש השפעה רבה על התפתחות של מערכות משפט, אך בדרך כלל אין הם נחשפים לציבור בזמן אמת, והתיעוד הפורמלי שלהם, ככל שהוא קיים, ספון במגרות חבויות או בספקולציות של מקורבים. בזמן אמת אין הם אלא נושא לרכילויות ולשמועות. והנה בא ברון וחושף רטרופסקטיבית ובעצמה רבה ומתועדת לפרטים את ההשפעה המכרעת שהייתה לאותם יצרים על ההתפתחות ההיסטורית של מערכת המשפט הארץ-ישראלית (ואף הבריטית). ברון זוכה לתעד את מה שעיתונאי ימינו היו משתוקקים לתעד ככל הנוגע להתרחשויות דומות בנות זמננו.

ג. מקרו היסטוריה ונקודת מבטו הייחודית של ברון

ההתמקדות בשיטה המיקרו היסטורית אינה באה על חשבון הדיוק המקרו היסטורי. כך, למשל, ברון מיטיב לתאר בחלק הראשון של הספר את השפעתן של התפתחויות היסטוריות שאפיינו את האימפריה העות'מאנית בערוב ימיה על המבנה דמוי הפירמידה של מערכת בתי המשפט הארץ-ישראלית, מבנה אשר מלווה את המערכת עד עצם היום הזה. ראשיתה של מערכת בתי המשפט החילונית ברפורמות חקיקתיות שהתרחשו באימפריה העות'מאנית במחצית השנייה של המאה ה-19 ואשר במסגרתן הונהגה מערכת שיפוט על פי השראה צרפתית². המבנה הצרפתי המיובא, שהבחין בין בתי משפט אזרחיים לבין בתי משפט מנהליים, עבר מוטציות מקומיות אשר הובילו בסופו של דבר לכך שלא תהיה הפרדה נושאת בתחומי העיסוק של בתי המשפט, אך תהא הייררכיה תלת-שלבית של ערכאות³. אלה תובנות מקרו היסטוריות, שחלקן כבר נחקרו בכתבי היסטוריונים ומזרחנים. ניתוחו המקרו היסטורי של ברון מחדש בעיקר בניסיונו להעריך באופן מדויק יותר את מאפייני פעילותה של המערכת העות'מאנית ואת איכותה. ברון מנתח את כללי מינוי השופטים⁴, את קצב הטיפול בתיקים ואת איכותו ומנפץ דעות קדומות שנשתרשו בעניין זה⁵. הוא מבקר את המיתוס הרווח שלפיו מערכת המשפט העות'מאנית הייתה מושחתת לחלוטין ומנסה להציג

2 שם, בעמ' 17.

3 שם, בעמ' 22 ואילך.

4 שם, בעמ' 35.

5 שם, בעמ' 43 ואילך.

תמונה מאוזנת יותר⁶. הוא גם מניח יסודות להבנה כי שחיתות מעין זאת נגעה גם במערכת המשפט המנדטורית, לרבות שחקניה היהודים⁷.

ד. "חבורת קושטא"

אחת מתמונות התקריב שברון מקרב לעינינו בחלק השני של ספרו היא תמונת חייהם של חבורת סטודנטים למשפטים בקושטא של ראשית המאה ה-20. בני חבורה זו הפכו ברבות הימים לדמויות מפתח במערכת המשפט ובמערכת הפוליטית בארץ ישראל. ברון איננו מסתפק בתמונת סטילס אלא מציג תסריט המתאר את הרקע הביוגרפי של השחקנים, את תכנית הלימודים, את פעילותם הציבורית, את התפריט הקולינרי שלהם וגם את מה שהם חשבו על הלימודים, על המורים והאחד על חברו. "חבורת קושטא" מנתה כעשרה חברים אך בין אלה שהתפרסמו מאוחר יותר ניתן למנות את דוד בן-גוריון, יצחק בן-צבי, משה שרתוק, גד פרומקין, מניה וישראל שוחט ודוד רמז. ברון מתייחס לכל חברי הקבוצה, אך הוא מרחיב במיוחד בתיאור קורותיהם של בן-גוריון, שרת ופרומקין. משאת נפשם של רוב חברי הקבוצה הייתה רכישת הכישורים וההשפעה הדרושים כדי לקדם את העניין הציוני, במקום שנחשב אז ל"מרכז העולם". בנוסף ללימודים, שברון עוקב אחר השקעתם והצלחתם היחסית בהם, עסקו רובם בפעילויות ציבוריות. בין הבולטות והמעניינות בפעילויות אלה: הקמת אגודת סטודנטים ("אגודת המתלמידים העבריים")⁸, ניסיון להקים יחידה יהודית בצבא הטורקי⁹ וניסיון להביא לרכישת אדמות הסולטן בבית שאן¹⁰. ברון מרחיב בתיאור קורותיה של קבוצת קושטא ואף מחטט באופן אינטימי באופיים של חבריה וביחסים הפנימיים ביניהם, כפי שהם משתמעים ממכתביהם האישיים ומניתוח גרפולוגי של חתימותיהם¹¹. הוא משווה בין התקציב והתפריט של בן-גוריון הדלפון ושרת בעל הממון¹². הוא מצביע על הערצתו של שרת לבן-גוריון ("נכס זה הנחילו לי ימי קושטא – ההכרה בסמכותך המוסרית והאישית")¹³, ועל זלזולו או שמא התגבהותו של בן-גוריון

6 שם, בעמ' 53 ואילך.

7 שם, בעמ' 57–58, וכן בהמשך בתיאור פרשת קרקעות זיתא.

8 שם, בעמ' 101.

9 שם, בעמ' 103.

10 שם, בעמ' 104.

11 שם, בעמ' 105 – ניתוח חתימות ישראל ומניה שוחט.

12 שם, בעמ' 110.

13 שם, בעמ' 111.

אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי

כלפי שרת ("אין הוא איש של חזון. אין מחשבתו עמוקה")¹⁴. פרק זה בספרו של ברון חושף בפני הקורא את תהליך היווצרותה של פסגת העילית החברתית של היישוב היהודי בתקופת המנדט ואחריה. הוא מצביע על משקלם המסורתי של מוסדות להוראת המשפט בעיצוב עולמם של מנהיגים ופוליטיקאים בולטים ומדגים את השפעתה ההיסטורית של טווייט רשת קשרים על ספסל הלימודים (networking) בסביבה שבה לא הכרנוה עד כה. יש להניח כי בעוד כמה עשרות שנים יחקרו ההיסטוריונים של המשפט תכתובות דומות (באי מייל...) של קבוצות הרווארד, ייל או משיגן. מעניין יהיה להשוות אז בין ממצאיהם לבין תובנותיו של ברון בנוגע ל"קבוצת קושטא".

ה. מיג'ור קלרק

אוצר נוסף שסקרנותו של ברון הניבה הוא הארכיון הפרטי שגילה אצל צאצאיו של מיג'ור אורם ביגלנד קלרק. חשיפת המידע האגור בארכיון זה, הכולל, כרגיל, גם חומרים אישיים מאוד, מהווה אחד מחידושי החשובים של הספר. ברון עוסק בכך בחלק השלישי של הספר שבו הוא חושף את תפקידו המרכזי, והנשכח, של קלרק בעיצוב מערכת המשפט הארץ-ישראלית. קלרק, "בריטור" אנגלי שהיה נשוי בעושר וברוחחה לבת משפחת רוזולט, החל את הקריירה המזרח תיכונית שלו כיועץ למשרד המשפטים הטורקי וכנשיא צוות המפקחים על מערכת השיפוט העות'מאנית¹⁵. בתפקיד הזה הספיק לכהן חודשים ספורים עד פריצת מלחמת העולם הראשונה¹⁶. ניסיון קצר זה היה נכבד דיו כדי שיוביל, לאחר כיבוש הארץ על ידי הבריטים והפיכתו לקצין מטה בצבא הבריטי, לזימונו לארץ לשם ייסוד מערכת השיפוט הארץ-ישראלית¹⁷. היה זה קלרק אשר בשנת 1918 ניסח את ההכרזה על הקמת בתי המשפט ואת כללי סדר הדין¹⁸. הוא אימץ את מבנה הפירמידה התלת-שכבתי שהונהג כבר בתקופה העות'מאנית אך הרחיב את סמכויותיהם של בתי משפט השלום כבסיס הפירמידה השיפוטית¹⁹. קלרק היה זה שקבע את מגרש הרוסים כמקום מושבו של בית המשפט העליון ובתי המשפט הירושלמיים²⁰. הוא אף קבע את העיקרון שיש לשאוף למינוי שופטים

14 שם, בעמ' 112.

15 שם, בעמ' 139.

16 שם, בעמ' 140–143.

17 שם, בעמ' 143.

18 שם, בעמ' 167–170.

19 שם, בעמ' 171–172.

20 שם, בעמ' 154.

ילידים, לפחות בערכאות הנמוכות, ואף עסק באיתורם ובמינויים²¹. זו הייתה אחת המשימות הקשות שעמן היה עליו להתמודד, שכן מעטים היו בעלי ההשכלה השיפוטית הפורמלית בארץ²². ברון מתאר את התהליך, שכלל מסעות של קלרק לעריכת ראיונות עם המועמדים, כפי שהוא משתקף, בין היתר, ממכתביו של קלרק לרעייתו²³. קלרק פעל בארץ פחות משנה, וכבר בסוף 1918 עזב לבלי שוב, לאחר שחלה במלריה²⁴. עבודתו זכתה להערכה רבה. פרופ' פיליפ בראון מאוניברסיטת פרינסטון סיכם במאמר שנכתב באותה שנה את פועלו של קלרק כ"מאמץ הרקולסי"²⁵. ברון מצביע כי עוד לפני עזיבתו חש קלרק שמשרתו בסכנה²⁶. ברון רומז לאפשרות שמקור הסכנה היה ביקורת ציונית כלפי קלרק על הפליה במינוי שופטים יהודים או חשד לגישה אנטישמית מצדו של קלרק²⁷. ברון דוחה את הביקורת וטוען כי גישתו של קלרק לתנועה הציונית הייתה זהירה אך ידידותית וכי יחסיהם של קלרק ומחליפו נורמן בנטוויץ', שהיה בעל זיקה הדוקה לתנועה הציונית, היו טובים²⁸. הוא שולל את האפשרות שקלרק הודח²⁹. קלרק שימש למעשה הן כראש מערכת השיפוט ומייסדה והן כראש מערכת התביעה והיעוץ המשפטי. עם לכתו פוצלו תפקידיו. בנטוויץ' הפך לתובע כללי ויועץ משפטי. גיימס הארי סקוט מונה לנשיא הראשון של בית המשפט העליון³⁰. זה האחרון נאלץ לפרוש כבר בשנת 1920 לאחר שפלט כלפי קהל יהודי במסדרון בית המשפט את המשפט הבא: "שקט! כאן זה לא בית כנסת!"³¹. ברון חשף אפוא כיצד עיקרי תבניתה של מערכת המשפט הארץ-ישראלית, כפי שאנו מכירים אותה עד עצם היום הזה, עוצבו על ידי פקיד בריטי עלום, תוך פחות משנה. אכן, לפני חודשים אחדים נערך באולם המקורי של בית המשפט העליון טקס לרגל מלאת תשעים שנה להקמתה של מערכת השיפוט הארץ-ישראלית. לטקס הוזמן נכדו של קלרק, ונחלק בו כבוד למי שהתברר כי ייסד את מערכת השיפוט בארץ³². עם זאת, ברון עצמו מעיד שלא כל מרכיביה של המערכת

21 שם, בעמ' 151–153.

22 שם, בעמ' 151.

23 שם, בעמ' 153, 180.

24 שם, בעמ' 187.

25 שם, בעמ' 181.

26 שם, בעמ' 180–181.

27 שם, בעמ' 182.

28 שם, בעמ' 182–183.

29 שם, בעמ' 188.

30 שם.

31 שם, בעמ' 189–190.

32 הטקס, בהשתתפות המחבר, נערך ביום 30.7.2008.

אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי

יוסדו על ידו. כך, למשל, הקמת בית הדין הגבוה לצדק נעשתה לאחר תקופתו³³. כך גם השינויים המבניים הלא מעטים שהתחוללו במערכת לאחר הקמת המדינה³⁴. העומס בבתי המשפט וטיב הסכסוכים שמתבררים בו נקבעו במידה רבה על סמך שינויים מאוחרים יותר. מרכיב משמעותי בחוסנה ובמשמעותה של מערכת שיפוטית נערץ באישיותם ובפסיקותיהם של שופטים במשך השנים, וזאת אי-אפשר לזקוף לזכותו של קלרק. ייתכן אפוא כי לפנינו קושי מסוים שמעוררת שיטת החקירה המיקרו היסטורית. ההתבוננות בתמונת התקריב עלולה לגרום להפרזה במשקלה ולהמעטה בחשיבותם של גורמי רקע שלא נכנסו ל"פְּרָיִים".

1. פרשת קרקעות זיתא

1. עלייתו ונפילתו של שופט

עניין רב מעוררות עדויותיו של ברון לתופעה שקשה מאוד לתעדה בהווה – הקשר שבין קשרים חברתיים, הון ורומנטיקה למינוי שופטים או להעברתם מכהונתם. את קיומם של קשרים כאלה מנסה ברון לחשוף באמצעות מחקר מיקרו היסטורי של פרשה אחת בתולדות מערכת המשפט הארץ-ישראלית והיא פרשת מינויו ונפילתו של השופט יוסף סטרומזה. לפרשה זו מוקדש החלק הרביעי והאחרון של הספר, שבו חודר ברון לקרביה וכרעיה של מערכת השיפוט המנדטורית והקולוניאלית של אותם שנים. סטרומזה, אחד מחברי קבוצת קושטא, מונה בשנת 1918, בגיל 29, לשופט שלום בצפת, ובגיל 31 לשופט מחוזי בחיפה³⁵. לסטרומזה היו קשרים הדוקים עם בכירי היישוב באותה עת. הוא היה המורה לטורקית של בן-גוריון וחלק עמו ועם יצחק בן-צבי חדר מגורים בעת לימודיהם בקושטא³⁶. הוא הכיר מקרוב את כל חברי קבוצת הסטודנטים למשפטים בקושטא ובהם מניה וישראל שוחט ומשה שרתוק. עד למינויו כשופט שימש סטרומזה כעורך דין ואף ייצג את חבריו בערכאות³⁷. ברון אינו קובע במפורש שקשריו ההדוקים עם כל אלה השפיעו על מינויו של סטרומזה, אך מציין כי ככל הנראה היה זה גד פרומקין שהמליץ על מינויו לשופט³⁸. אולם כוכבו של סטרומזה לא דרך לזמן רב. בשנת 1928 הושעה סטרומזה

33 ברון, לעיל ה"ש 1, בעמ' 194.

34 שם, בעמ' 195.

35 שם, בעמ' 204–206.

36 שם, בעמ' 199.

37 שם, בעמ' 201–202.

38 שם, בעמ' 204, ה"ש 21.

מתפקידו, ובשנת 1930 פוטר סופית, בשל פרשת קרקעות זיתא שעליה יסופר להלן³⁹. הוא חזר לעבוד בחברת "הכשרת היישוב" ושיתף פעולה עם יהושע חנקין ברכישת קרקעות. מאוחר יותר עבר לעבוד בקרן הקיימת לישראל⁴⁰. כפי שמעיד ברון, העברתו מתפקידו הפכה לאבן בוחן לעצמאות מערכת השפיטה לא רק בארץ ישראל אלא באימפריה הבריטית כולה. היא עוררה מתחים בין משרד המושבות, שביקש להגן על העצמאות השיפוטית באמצעות הליכי פיטורים בפני גוף שיפוטי, לבין הממשל הבריטי המקומי, שביקש, בהשראת היועץ בנטוויץ', לפתור את הבעיה בהליכים מנהליים בלבד⁴¹.

2. רכישת קרקעות וביום הליך שיפוטי

המעשה שהביא להדחתו של סטרומזה מתפקידו היה מעורבותו בפרשת רכישת אדמות הכפר זיתא. בפרשה זו בחשו בעלי הון, פקידי ממשל וחבריו של השופט, והיא סחפה עמה את כל בכירי מערכת המשפט והממשל בארץ ישראל וגם הביאה להדחתו של היועץ המשפטי לממשלת המנדט, נורמן בנטוויץ'. יסודה של הפרשה, כפי שמספר ברון, ביזמה של אלכסנדר אהרונסון (הבן השלישי למשפחה המפורסמת מזיכרון יעקב) וניסן רוטמן מחדרה לרכוש קרקעות לשם הקמת יישובים ל"בני המושבות". מיזם הרכישה רב-ההיקף, שכלל אדמות רבות בכל רחבי הארץ, מומן על ידי בעלת הון אמריקנית, גב' מרי פלז, אשר נשבתה בקסמיו של אהרונסון הצעיר. פלז הייתה מבוגרת מאהרונסון ב-25 שנים, וברון מצטט את עדותו של איתמר בן אב"י שלפיה מרי פלז אמרה לו על אלכסנדר: "הוא הישו שלי"⁴². בין החלקות שנרכשו נרכשה חלקת קרקע בשטח של יותר מ-5000 דונם שהייתה סמוכה לגבול המזרחי של חדרה דאז. כיום בנויים עליה חלק משכונת בית אליעזר, כפר ברנדייס ושיכונים נוספים. החלקה הייתה שייכת בבעלות משותפת (מושאע) לבני הכפר זיתא הנמצא בנפת טול כרם (כיום – מעבר לקו הירוק). היא לא גבלה בכפר, ומוקמה, כמקובל בכפרי ההר, כמה קילומטרים מערבה לו. הואיל ומדובר בקרקע שהייתה רבת בעלים, היה קושי בכריתת עסקה עם כולם. פעולת הרכישה כללה התקשרות עם בני משפחה שגרה על החלקה וכן עם עשרות רבות של תושבי הכפר שהוחתמו על חוזים וקיבלו תשלום. עם זאת, אף לא אחד מהמוכרים היה רשום כבעל הקרקע. עובדה זו עלולה הייתה לעורר בעתיד טענות של גורמים שונים שלא היו צד לעסקה בדבר בעלותם בחלקה. באותה עת טרם הונהג בארץ תהליך של הסדר זכויות אשר מאפשר חקירתה ורישומה של

39 שם, בעמ' 230, 272.

40 שם, בעמ' 275.

41 שם, בעמ' 231–232.

42 שם, בעמ' 241.

הבעלות בכל חלקה. עצם הניסיון להוכיח את בעלותם של המוכרים עשוי היה להיתקל בקשיים רבים. כדי להתגבר על קשיים אלה, ננקטה אפוא שיטה, שהייתה רווחת מאוד באותה תקופה ככלי לעיגון רישום זכויות בטאבו⁴³ וייתכן שעודנה קיימת באזורים שטרם עברו תהליך של רישום הסדר בטאבו. לפי שיטה זו מביים המוכר תביעה משפטית נגד נתבעי דמה הטוענים לבעלות בחלקה הנמכרת. נתבעי הדמה אינם מתגוננים כראוי, ובעקבות זאת בית המשפט פוסק לטובת המוכר. פסק הדין נרשם בטאבו ומשמש אסמכתה רשומה לבעלותו של המוכר. עתה נסללת הדרך לרישום העברת הבעלות מהמוכר לקונה. כך ביקשו גם אהרונסון ורוטמן לפעול בפרשת זיתא. כאן נכנס סטרומזה לתמונה, שכן תביעת הדמה התבררה בפניו, יחד עם הנשיא הבריטי של בית המשפט המחוזי בחיפה (ברון מבהיר כי באותה עת ישבו גם מותבי זוגות). שני השופטים פסקו, כמתוכנן וכמתבקש לפי טענות הצדדים, לטובת התובעים. על פי התכנית נתבקש רישום פסק הדין בטאבו. אלא שכאן התעוררה בעיה קטנה. לרישום יש לצרף מפה. במפה שצורפה היה פרט קטן אך משמעותי, שלימים נטען שזויף: מיקום החלקה. בכותרת המפה נכתב שהחלקה נמצאת בנפת חדרה, ואילו הכפר זיתא נמצא בנפת טול-כרם. סיווג הנפה משפיע ישירות על שאלת בית המשפט המוסמך – חיפה (שבו ישב סטרומזה) או טול כרם. בנסיבות שברון יורד לפרטיהן, אישר סטרומזה בחתימתו כי הכול תקין. בכך חרץ את גורלו. הפרשה נחשפה כאשר הוגשה (כצפוי) התנגדות להליך על ידי תושבים מזיתא. מרגע זה הפרשה התגלגלה ככדור שלג שלא ניתן לעוצרו: חקירה, ניסיון פשרה וטיוח של היועץ המשפטי, ועדות חקירה חוזרות ונשנות, התערבות פוליטיקאים ומניעים פוליטיים (במשרד המושבות) וניסיונות השפעה של מקורבים ובעלי עניין. חבריו של סטרומזה מתקופת קושטא, במיוחד מניה שוחט, ניסו, ללא הצלחה, לרתום את ההנהלה הציונית בלונדון להצלתו⁴⁴. גם בעלת ההון מרי פלז, שהפרשה איימה על המיזם של שותפה-אבירה אלכסנדר אהרונסון, ניסתה להפעיל את קשריה במפלגת הלייבור ועם בנטוויץ'⁴⁵. כל אלה לא הועילו. השורה התחתונה של הפרשה הייתה שסטרומזה הועבר מתפקידו. חצי שנה לאחר פיטוריו כתב סטרומזה כי "מימי לא הרגשתי כאב כה עמוק"⁴⁶. ברון מספר מפי בנו וכלתו של סטרומזה כי עד מותו בשיבה טובה "תמיד היה דוק של עצב אופף אותו"⁴⁷.

43 שם, בעמ' 278 ואילך.

44 שם, בעמ' 235–237.

45 שם, בעמ' 243, 245.

46 שם, בעמ' 274.

47 שם, בעמ' 276.

3. עצמאות שיפוטית ומאבק לאומי

מהן המסקנות העקרוניות שניתן להסיק מן הפרשה? ברוך מפיק ממנה שתי מסקנות מרכזיות. ראשית הוא רואה בגלגוליה ציון דרך בביצור העצמאות השיפוטית של מערכת המשפט הארץ-ישראלית. אכן השורה התחתונה היא הדחה, אבל זו התרחשה בסופו של דבר לא על ידי הרשות המבצעת אלא על ידי ועדת בדיקה שיפוטית שכל חבריה שופטים. אמנם אחד מחבריה היה השופט גד פרומקין, שברוך משער שהוא שהמליץ על מינויו של סטרומזה. אין פלא אפוא שפרומקין כתב בזיכרונותיו שהפרשה גרמה לו אי-נעימות רבה⁴⁸. עם זאת, בראש הוועדה עמד שופט בריטי (שאף הועלה לצורך זה למעלת שופט עליון) וחבר היה בה שופט בריטי נוסף. סוגיית הדרך שבה יש להעביר שופט מכהונתו עמדה במרכז העימותים בין הרשויות השונות בדרגים השונים של הממשל הבריטי דאז. מסקנה עקרונית נוספת שברוך מפיק מן הפרשה נוגעת לשיטות הפעולה של רוכשי הקרקעות היהודים באותה תקופה. הוא רואה בפרשה דוגמה לכך שגאולת הקרקע נזקקה לתחבולות בלתי כשרות, כאלו שכונו לימים על ידי שר המשפטים פנחס רוזן: "מונקי ביזנס"⁴⁹. ברוך מצביע על כך ששיטות אלה לא זכו לגינוי. לדידו המטרה הלאומית קידשה את האמצעים וסימאה את עיני העוסקים בכך. הם ראו בתחבולות אלה פעילות לגיטימית, שמטרתה לקדם את המפעל הלאומי ולהתגבר על מכשולים שהערימה שיטת הממשל והמקרקעין הבריטית בפני השגתה של המטרה. ברוך מציין כי לדעתו אין ספק כי סטרומזה לא נהג כפי ששופט צריך לנהוג. עם זאת, אין הוא שופט את התנועה הציונית. הוא מציין בסופו של דבר כי רכישת קרקעות זיאת הושלמה לאחר שחלפו 23 שנים ובהתאם לצווים ולפסקי דין שניתנו כדת וכדין. ייתכן שזו הייתה התוצאה גם אילו היה מונח התיק שהכשיל את סטרומזה בפני שופט מחוזי בטול כרם. אבל אפשר גם שלאומיותו של השופט ומקום מושבו היו משפיעים גם על שופט בטול כרם, לאו דווקא לאותו כיוון. יש לקוות רק כי שיקולים מעין אלה לא ממשיכים להכתיב את מהלכיהם של צדדים ובעלי דין במדינת ישראל של ימינו, שבה מכהנים יחדיו זה לצד זה שופטים ערבים ויהודים.

ז. סיכום

מקורותיו הארכיוניים של ברוך, בארץ ובחו"ל, רשמיים כפריטיים, מרשימים בגיוונם ובהיקף המידע שהם מביאים. הוא משלב את הממצאים העולים מהמסמכים, מספרי הזיכרונות

48 שם, בעמ' 265, הטקסט הנלווה לה"ש 50.

49 שם, בעמ' 279. ברוך מביא שם עדויות נוספות לתופעה.

אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי

ומהביוגרפיות במידע ערכני ממחקרים אחרים ורוקח מהם תשתית עובדתית יסודית, מדוקדקת ומעוגנת למסקנותיו. מסקנות חשובות אלה הוא מסיק מחומר הראיות, מתוכו ובו. אין הוא אונס את הכתוב ואף אינו כופה על העובדות "תאוריה" או "מודל" כלשהו הר כגיגית. עושר המקורות ודיוקם מקרב את הקורא אל נשואי המחקר והופך את הקריאה למרתקת. גם סגנון הכתיבה הבהיר והקולח, אשר ניכר בו הרקע העיתונאי של ברוך, כאילו מפיל את חומות הזמן ומניח את ההתרחשויות באופן חי מול עיני הקורא. בספר משובצות תמונות רבות (חלקן מקוריות) של אישים ושל מסמכים, והן מסייעות להמחשת התיאור המילולי. לסיכום, מחקרו המרתק של ד"ר ברוך הוא מחקר מצטיין המפגין חדשנות, מקוריות ויסודיות הן בנושא המחקר, הן במקורותיו והן במסקנותיו ותובנותיו. יש בו משום תרומה משמעותית להבנת ההיסטוריה של מערכת המשפט בישראל ואף להבנת הרקע ההיסטורי להתפתחותם של משפטים שהפכו למנהיגי היישוב וליחסים ביניהם.